

Edebiýat daragtynyň şahalary

Category: Edebiýaty öwreniş, Goşgular, Kitapcy, Oýlanmalar, Sözler
написано kitapcy | 23 января, 2025

Edebiýat daragtynyň şahalary «EDEBIÝAT DARAGTНЫҢ ШАHALARY»
KITABYNDAN

(Gysgaldyldy)

Haýsydyr bir ýazyjynyň döredijiliği hakda gürrüň edenimizde, ol söhbetimizi onuň eserleriniň mazmundan üzne göz öňüne getirip bilemizok. Sebäbi birinjiden, ol öz pikirini nädip beýan etmelidigi hakda ýeterlik aladalanyşy ýaly, öz eserleriniň temasy, ideýasy, liriki gahrymanlary, obrazlary hakda-da oýlanman bilmez. Ikinjiden, awtoryň döredijilige bahá berenimizde, ähmiýetini kesgitlänimizdw, biz diňe bir onuň pikirlerini nähili dilde we nähili aýratynlykda beýan edýänligini däl-de, eýse onuň şol pikirleriniň neneňsidigi, näme hakdadygy barada-da gürrüň edýärис. Egee awtoryň döredijilik ussatlygyny onuň kämil stili ýuze çykarýan bolsa, onda stiliň eserleriniň mazmunyna-da gatnaşygy bolman bilmez. Onsoňam ýazyjy ýa şahyr ilkinji nobatda, eserlerimiň mazmuny, pikirleriniň çuňnurlygy boýunça edebiýatda öz yzyny goýýar.

Edebiýatçy Ö.Abdyllayew «Edebiýat teoriýasynyň esaslary» atly kitabynda «Ýazyjynyň döredijilik özboluşlylygy onuň häsiýetine, intellektual derejesine, jemgyýetçilik sypatlaryna hakykaty nähili derejede özüce görüp, özüce suratlandyryp bilşine, jemläp aýdanda.. onuň şahsyýetine baglylyk-da emele gelýär. Ýazyjynyn individual döredijilik stili bilen onuň şahsyýetiniň şu hili organiki baglanychlydygyna düşünmeklik iňňän zerurdyr» diýip belläp geçýär.

Annasoltan Kekilowanyň şygyrlarynda peýzaž aşyk-magşugyň çäksiz söýgüsini açyp görkezmäge hyzmat edýär:

*Göçüp gitdik ýanyňyzdan ezizim,
Gül açanda bagyňzyň almasy.
Göçüp gitdik ýanyňyzdan ezizim,
Eşidilende bilbilleriň nagmasy.
Altyn ýaprap şahalarda seslenip,
Güýz gelende gelerin men beslenip.*

Ýokarky mysallardan görnüşi ýaly, töweregi gurşaýan ähli peýzaž alamatlary, güzel tebigat aşyk-magşuklaryň içki dünýäsini açyp görkezmäge, goşa ýüregiň bitewiligine, birligine hyzmat edýär. Aşyk-magşuklaryň aýra düşen wagtlary

bilen baglanyşyklylykda «bagyň almasynyň gül açmasynyň», «bilbilleriň nagmasynyň eşidilmeginiň» ýatlanylmagy, «Altyn ýaprak şahalarda seslenip, Güýz gelende gelerin men beslenip» diýip ýene-de duşuşmagy arzuw etmegin tebigat ahwallarynyň poeziýa siñdirilmegidir. Şeýle häsiýetli alamatlary şahyryň «Biz ýöräp barýarys», «Myrat bilen Gülälek», «Dostluk aýdymy», «Üç gün bări», «Ol tomus günleriň ak ak gjeleleri» ýaly goşgularyna mese-mälîm görmek bolýar.

Annasoltan Kekilowanyň poeziýasyna içgin ser salanyňda, tebigatyň, onuň hadysalarynyň, pasyllaryň, dag-düzleriň, sähralaryň, almadyr injir, üzüm, narlaryň – hemmesiniň şahyryň gözündedigine düşünýärsiň.

*Gapymyzda ekip giden erigiň,
Boýun alyp her baharda gül açdy.
Ol tomus günleriň ak gjeleleri,
Bize giňden gujagyny geripdi.*

Görnüşi ýaly, Annasoltan Kekilowanyň döredijiliginde tebigat onuň hemişelik hemrasy. Şonuň üçin ol öz okyjysyny hem tebigata baglap goýýar. Hatda onuň setirlerinde ýaňy bolan çagajyk hem al-asmana nazaryny dikip dur.

*Penjireden asman gümmezin gözläp,
Ýaşajyk çagaňyz gülüp dur ine.*

Şeýle häsiýetli goşgular Annasoltan Kekilowanyň poeziýasynyň aglabı bölegini eýeleýär. Onuň «Ýaňlanan aýdym», «Ýabany akja gül hakynda ballada», «Turdy güýcli harasat», «Aşyk men äleme keşt edip ýörün», «Meniň topragym», «Myrat we Gülälek», «Giň asmana al bulutlar düşenip...», «Men köp daglar hakda gürrüň edemok», «Garşylaň gyzlary», «Göçüp gitdik», «Seniň suratyň», «Ağaçlara gyraw sepip gjeleler», «Tüm gjelilik meñzäp gara saçlarma» ýaly onlarça goşgularynyň tebigat bilen aýrylmaz baglanyşyklydygyny nygtamak gerek.

* * *

Pikiri obrazly aňladyş serişdeleri her bir awtoryň dil

çepeçiligini häsiýetlendirip, onuň döredijilik özboluşlylygynu emele getirýän elementleriň biri bolup durýar. Şygyrlary epitetsiz, metaforasız, meñzetmesiz göz öňüne getirip bolmaýsy ýaly, şahyryň individual stiliniň ýuze çykyşyny pikiri obrazly aňladyş serişdeleriniň hyzmaty uludyr. Edebiyatçı Gurbandurdy Geldiyew özüniň «Poeziýamyzyň häzirki zaman keşbi» atly kitabynda: «Kämil şahyryň özboluşlylygy dil baýlygyndan ýerlikli peýdalansynda, sözleri ulanyşynda, şahyrana diliň ähli serişdelerinde, çeper leksiki serişdelerinde, obrazly aňladyş serişdelerinde, sintaksisinde ýuze çykýar» – diýip, şahyryň şygyrlarynda obrazly aňladyş serişdelerine uly ähmiýet berýär.

Epitet sözleriň diňe bir şygryň emosionallygyny artdyrmakda däl, eýse beýan edilýän ahwalyň ýagdaýyny has anyk göz öňüne getirmäge, şeýle hem mazmunyň täsirli çykmagyna ýardam edýär. «Şahyryň sungaty sözleri saýlaýşynda...indiwidullyk we gaýtalamazlyk häsiýeti bilen, onuň öñki aýylan sözlere nämedir bir zat goşyanlygynda we diliň manylylygyny artdyryp bilyänliginde ýuze çykýar» – diýip, rus alymy W.M.Žirmunskiy ýerlikli belleýär.

Şahyrlaryň döredijilik özboluşlylygyny olaryň şygyrlaryndaky epitetleriň azlygyndadygy ýa-da känligindedigi bilen kesgitlemek mümkün däl. Çünkü epitetsiz şygır ýazýan şahyr ýok diýerlikdir. Bu ýerde esasy aýratynlyk epitetleriň hilinde we nähili häsiýetde gelýänligindedir.

A.Kekilowanyň şygyrlarynda ulanylýan epitet sözleri örän köpdürlüdir. Yöne şeýle köpdürlüligiň içinde onuň reňk bilen baglanşykly ulanýan epitetleri mese-mälîm saýlanýar. Hususanda onuň goşgy setirlerinde «gara» epiteti köp gabat gelýär.

*Gara baglar süýji uka batypdyr,
Eşdilenok bilbilleriň nagmasy.
Gara bulut ýaly haýsy asmanda,
Seň ýüregňe aralaşdy gaýgy-gam.*

Şeýle epitetiň köp ulanylmagyny şahyryň «gara» sözüne bolan söýgüsinden gelip çykýar diýip düşünsek nädogry bolar. Bu

epitet içki dünýäsi açylyp görkezilýän liriki gahrymanyň nähili gam-gussaly ahwalyňyň bardygy bilen berk baglanyşyklydyr. A.Kekilowanyň liriki gahrymanynyň nähili kyn durmuşy başdan geçirýändigini biz ozal belläp geçipdik. Şonuň üçinem şahyryň şeýle epitetleri ulanmagy onuň liriki gahrymanynyň gussaly könlüniň talabyndan, zerurlykdan gelip çykýar.

A.Kekilowanyň şygyrlarynda beýleki reňkler bilen baglanyşykly getirilýän epitet sözler hem köp duşýar.

Mysal üçin:

*Ol tomus günleriň ak gjeleri,
Bize giňden gujagyny geripdi.
Güýz gelende al öýmäme syn edip,
Gök asmandan ak durnalar ötendir.*

Birinji mysalda gelýän «ak» epiteti gjeleriň ajaýypligyny, arassalygyny açyp görkezse, ikinji mysalda gelýän «al», «gök», «ak» epitetler, eýerip gelýän sözleriniň hilini, nähili digini açyp görkezmek bilen birlikde yzygiderli epitetler hataryny emele getirip emosionallygy güýçlendirýär.

Sygyr setirlerinde obýekt bolup gelýän predmetleriň her birine yzygiderlilikde häsiýet bermek we şunuň bilen birlikde labyzlylygy, emosionallygy gazarmak A.Kekilowanyň goşgularuna mahsus sypatlaryň biridir.

*Tanyş ak gjeler aýdyň ýyldyzlar,
Ir-iýmişli güýzem gunçaly ýazam.*

Bu ýerde ulanylýan «tanyş ak», «aýdyň», «ir-iýmişli», «gunçaly» epitetleri setirleriň täsirliliginı artdyrmak bilen bir wagtyň özünde gjeleriň, ýyldyzlaryň, güýzüň, ýazyň kartinalaryny çekýär.

A.Kekilowanyň goşgularyndaky epitetleriň ýene bir özboluşly tarapyny belläp geçmek gerek. Bu hem şol epitetleriň aglabasynyň bir sözde, ýagny bir epitetde giden bir wakalar toplumyny özünde jemläp bilyänligindedir. Mysal üçin şahyr öz şygyrlarynda haýsydýr bir anyk wagtda, gije ýa gündiz, tomus

ýa-da ýaz bolan wakalary gürrüň berip, käbir halatlarda şol wakalaryň özeni bolup biljek bir epiteti getirmek netijesinde gysga sözlüligi gazanmagyň hem hötdesinden gelýär.

*Emma men üçin sen şol günki myhman,
Gopgunly gjäni edenimde ýat.*

Bu setirlerde getirilýän «gopgunly» epitetiniň aňyrsynda goşguda gürrüň berilýän ençeme gahary getirişi dramatiki ahwallar ýatyr. Ýone bu ýekeje söz şol wakalaryň hemmesini bir ýere jemläp, gjäniň neneň ýakymsyzdygyny açyp görkezýär, şeýle hem bu söz şol ýatlanymagy islenmeýän wakalaryň ornunu tutýär.

Görnüşi ýaly A.Kekilowanyň poeziýasynda epitetler gam-gussa, peýzaža, wakalar toplumynyň bir söze jemlenmeginne hyzmat edip gelýärler. Şahyryň şeýle özboluşlylygyny açyp görkezýän epitetler onuň «Alysdaky ýarym hakda aýdymalar», «Owadan gyz», «Ajaýyp aýdymalar juwandyr mydam», «Ýabany akja gül hakda ballada», «Düýşümde-de ýaňagymdan ogşama», «Akja kebelege ýüzlenme», «Bagt guşum», «Meniň göreçlemde kakam ýasaýar» atly goşgularında hem has köp duş gelýär.

Şahyryň stilini kesgitlemäge mümkünçilik berýän pikiri obrazly aňladyş serişdeleriniň ýene biri hem metaforadır. Metafora meñzedilýän predmetleriň biriniň ady tutulyp, beýlekisiniň ady agzalmaýar. Metaforalar pikiri çeper beýan etmäge, şahyranalygy güýçlendirmäge, setirleriň täsirli çykmagyna ýardam berýärler.

A.Kekilowanyň şygyrlarynda kinaýaly setirler köp duş gelýär. Sonuň üçinem şahyryň metaforalary adamkärçiliksiz, öz pikirleri bolmadyk adamlaryň keşbini açyp görkezýär.

*Oýunjak gurjaklaň açaryn towlap,
Perdäň aňyrsyndan dikýäň gözüni.*

Bu ýerde birinji setir tutuşlaýyn metafora bilen baglanşykly. Bu setirden gelip çykýan many metaforalaýyn berilýär. Onsoňam her söz diýen ýaly metaforanyň ornunu tutup bilýär. Mysal üçin oýunjak – oýnatgyny, gurjaklar – gyzlary, açaryny towlamak –

dilini tapmagy aňladyp gelýär. A.Kekilowanyň şeýle ýaýraň metaforany öz eserlerine siňdirip bilyänligi onuň poeziýasynyň özboluşly taraplarynyň biridir.

Liriki gahrymanyň kalbynda bolup geçýän oýlanmalara laýyklykda, şahyr gam-gussa bilen baglanyşykly metaforalary ulanýar.

Är ýigitler heý-de ýaşap bilermi?

Taşlap gam deñzine naçar uýasyn.

Mysal alnan setirlerde gam-gussalaryň, çekip-çydardan çökderdigi sebäpli şahyr «deñiz» metaforasynyň hyzmatyndan peýdalanýar.

Eger «deñiz» sözi özbaşyna gelenliginde öz manysyna has ýakyn bolardy. Şonuň üçinem şahyr ony «gam» sözi bilen utgaşdyryýar.

Bulutlaň kerwenem onuň göwnüne,

Çalyp dur çaknysyp,

Ajap bir sazy.

Bu setirlerde hem ýokardaky ýaly ýagdaýyň şaýady bolýarys. «Kerwen» metaforasy «bulutlar» sözi bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Bu ýerde «kerwen» köplük we hatar guramak manysynda gelýär.

A.Kekilowanyň metafora hökmünde gelýän sözleri gürrüňini eden mysallarymyzda öz manysynda gelmedi. Yöne şahyr kähalatlarda metafora üçin getirilen sözleri iki manyda ulanmagy ussatlyk bilen başarıýar.

Eger-de meň boljak bolsa duşmanym,

Aždarja dek belent bolsun dünýäde,

Kül üstünde oturandan bimaza,

Gowudyr özüňi oklanyň oda.

Şahyr «külüň üstünde oturandan özüňi oda oklanyň gowudyr» diýen pikiri öňe sürmek bilen, külem, odam öz manylarynda ulanýar. Şeýle hem başky setirlerde liriki gahryman «eger duşmanym bolsa aždarha dek bolsun» diýip, duşmanam bolsa adama mertligiň gerekdiginu nygtaýar. Şol pikir ösdürilip «kül» we

«ot» hakda gürrüň gidende, şahyryň ol sözlere metafora häsiýetini berip göçme manyda (kül – namartlyk, ot – mertlik) ulanýandygy goşgy bendiniň mazmunyndan gelip çykýar. Şeýlelikde, A.Kekilowanyň şygyrlaryndaky metaforalar kinaýa şekilli köplüğüň, azlygyň aňlatmasy bolup, şol bir wagtda öz manysynda hem göçme manyda getirilmek bilen şahyryň özboluşlylygyny ýüze çykarýar.

Mämmetgurban MÄMMETGURBANOW.

«Edebiýat daragtynyň şahalary», A., «Magaryf» neşirýaty, 1997 ý. Edebiýaty öwreniş